

**ÇAĞATAY TÜRKÇESİYLE YAZILMIŞ BİR KİSÂS-I ENBİYÂ
NÜSHASI (DİL İNCELEMESİ – ÇEVİRİYAZI – TÜRKİYE
TÜRKÇESİNE AKTARMA)**

**A COPY OF KISAS-I ENBIA WRITTEN IN CHAGATAI TURKISH
(LANGUAGE ANALYSIS - TRANSCRIPTION - TRANSFER TO
TURKEY'S TURKISH)**

*Ümit EKER**

Özet:

Bu çalışmada *Chagataische Sammelhandschrift* “Çağatayca Toplu El Yazmaları” adıyla kayıtlı yazma içinde başlıksız olarak bulunan Kısâs-ı Enbiyâ parçası ele alınmıştır. Yazma Çağatay Türkçesiyle manzum olarak kaleme alınmıştır. Kâğıdın türü ve dil özelliklerine bakılarak XVIII. yüzyılın sonunda yazıya geçirildiği söylenebilir.

Çalışma dil incelemesi, çevriyazı ve Türkiye Türkçesine aktarma olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde metnin, önemli dil özellikleri incelenmiş, ikinci bölümde çevriyazısı yapılmış, üçüncü bölümde ise Türkiye Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Metinde ek ve kelimelerde Batı Türkçesinin (=Oğuz Türkçesi) özellikleri göze çarpmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kısâs-ı Enbiyâ, Çağatay Türkçesi, Çağatayca.

Abstract:

In this study, the text of “Kısâs-ı Enbiyâ” found as untitled in the registered text called *Chagataische Sammelhandschrift* “Chagatai collective manuscripts” has been studied. The text has been written as a verse with Chagatai Turkish version. Based on the type and language characteristics of the paper, It can be said that it was written at the end of the XVIII century.

The study has been composed of three parts, namely language analysis, transcription and transfer to Turkey's Turkish. In the first part, the major language features of the text have been examined, in the second part, its transcription has been made, in the third part, the transfer to Turkey's Turkish has been carried out. The features of Western Turkish (= Oghuz Turkish) are drawing attention in the additions and words in the texts.

Key words: Kısas-ı Enbiya, Chagatai Turkish, Chagatai.

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk İslam Edebiyatı Ana Bilim Dalı – Çanakkale umiteker@gmail.com

GİRİŞ

XV. yüzyılın başlarından XX. yüzyıla kadar Orta Asya'da (=Türkistan) yazı ve edebiyat dili olarak kullanılan Çağatay Türkçesiyle farklı türlerde pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu eserler Orta Asya sahasının çeşitli bölgelerinde dil içi ve dil dışı birçok farklı koşullar altında üretilmiş, bunun sonucunda da filolojik olarak birbirinden farklı metinler ortaya çıkmıştır. Bu metin türlerinden biri de kısâs-ı enbiyâ türünden eserlerdir. Türk edebiyatında kısâs-ı enbiyâlar, peygamberlerin başlarından geçen ve/veya dönemlerinde meydana gelen olayları anlatması yönüyle önemlidir. Bu anlatılar sözlü gelenekte çeşitli varyantlar da kazanmışlar, Türk dünyasının hemen her tarafında küçük farklılıklarla günümüze kadar anlatılagelmişlerdir. Bunlar zaman zaman yazıya da geçirilmiş, böylelikle aynı hikâyenin Türk dünyasında çeşitli şekilleri ortaya çıkmıştır.

Bu anlatılardan biri de Berlin Devlet Kütüphanesindeki *Chagataische Sammelhandschrift* “Çağatayca Toplu El Yazmaları” adıyla kayıtlı el yazması nüshasıdır. Nüsha *Satuk Buğra Han Tezkiresi*¹, *Kısâs-ı Enbiyâ*² ve *Örtünme Risalesi*³ olmak üzere üç farklı eserden oluşmaktadır. Farklı türdeki eserlerin tek kitap altında toplanması geleneği eski bir gelenek olup bu durum Çağatay Türkçesi sahasında yaygınlık kazanmıştır. Bu üç farklı eserin tek kitapta toplandığı yazma eser Berlin Devlet Kütüphanesinde *Avrupa Dışındaki Yazmalar / İslami Yazmalar* bölümünde bulunmaktadır. Eserin müellifi hakkında bilgi bulunmamaktadır. Demirbaş numarası ise *Ms.or.oct.1723*'tür. Kütüphane kayıtlarında *El Yazması* olarak görülen eserin 93 sayfadan ibaret olduğu ve proje kapsamında dijital ortama aktarıldığı da ifade edilmiştir. Esere genel ağ üzerinden rahatlıkla ulaşılabilen⁴, bütün sayfaları elektronik ortam üzerinde görüntülenebilmektedir. Eserin beşinci sayfasının üst kısmında *Turkestan no 561* ifadesi, en altında da *Berlin Prusya Devlet Kütüphanesi* mührü bulunmaktadır. Eserin metinler bölümü 76 sayfadan oluşmaktadır. Dış kap, başlangıçtaki iç sayfalar ve sonda açıklayıcı bilgilerin bulunduğu sayfalar da elektronik ortama aktarılmıştır. Elektronik ortam üzerinden görüntülenen toplam sayfa sayısı 94'tür. Yazmada özellikle bölüm başlıkları ve bazı özel isimler kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kâğıdın yapısından ve dil özelliklerinden XVIII. yüzyılın sonlarında yazıya geçirildiği tahmin edilmektedir. Eser sayfa sayfa yazılmıştır. Her sayfada çoğunluğu 13 olmak üzere 12-14 arası satır

¹ Eserin Satuk Buğra Han Tezkiresini içeren ilk bölümü, Necati Demir tarafından Türk Tarih Kurumu destekli proje kapsamında çalışılmıştır. Eser yayımlanma aşamasındadır.

² Yazmada eserin başlığı mevcut değildir. Bu başlık eserin konusu gözetilerek tarafımızca eklenmiştir.

³ Yazma eserin üçüncü metni olan *Örtünme Risalesi*, ayrıca bir başlıkla ifade edilmemiştir. Eserin başlığı metindeki bu ifadeye göre tarafımızca ifade edilmiştir.

⁴ Çalışmanın hacmi düşünülerek tıpkıbasım verilmemiştir. Eserin aslı, verilen bu url adresinden görüntülenebilir: <http://resolver.staatsbibliothek-Berlin.de/SBB0001BC0500000000>

bulunmaktadır. *Satuk Buğra Han Tezkiresi* bölümü 3-58, *Kısâs-ı Enbiyâ* 58-65, *Örtünme Risalesi* ise 66. ila 76. sayfalar sayfalar arasındadır.

Üzerinde çalışılan *Kısâs-ı Enbiyâ Parçası* manzum olarak kaleme alınmıştır. Mısralar yatay olarak yazılmıştır. İki yerde tek mısra bulunmaktadır. Veznin dikkate alınmadığı eserde zaman zaman kafiye yapıldığı da görülmektedir⁵.

Eser klasik sonrası dönem Çağatay Türkçesinin dil özelliklerini yansıtmaktadır. İçerisinde Batı Türkçesine has ek, yapı ve kelimelere de rastlanmıştır. Bunlar dil incelemesinin ilgili bölümlerinde incelenmiştir. Eser dil incelemesi, çevriyazı ve Türkiye Türkçesine aktarmadan oluşmaktadır. Çalışmayla hem Çağatay sahasına ait bir eseri ortaya koymak hem de Çağatay Türkçesi dil özelliklerine katkıda bulunmak amaçlanmıştır.

1. DİL ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE AÇIKLAMALAR⁶

Üzerinde çalışılan metin, dil özellikleri bakımından Çağatay Türkçesinin “Klasik Sonrası Devir” özelliklerini göstermektedir. Metinden hareketle belirtilmesi gereken önemli özellikler aşağıda sıralanmıştır:

1.1. Kalınlık-İncelik Uyumu

Türk dilinin her evresinde genelde sistemli olan kalınlık-incecik uyumu, Çağatay Türkçesinde de bazı istisnaları olmakla birlikte sağlamdır (Eckmann, 1988, s. 11-14). Türkçe kelime kök ve gövdelerinde uyum sağlamdır. Bu kök ve gövdelere eklenen ekler de genellikle uyuma girer. Ancak Arapça ve Farsça kelime köklerine gelen hâl eklerinin bazen uyum dışında kaldığı görülür (Eraslan, 1970, s. 10; Eckmann, 1988, s. 28; Avcı, 1997, s. 168-170). Metinde geçen “hükmiğa ‘hükümüne’ 2/6” kelimesinde Arapça asıllı “hüküm” kelimesinin iyelik 3. teklik şahıslı biçimi yönelme hâli ekini kalın ünlülü olarak almıştır. Ancak çekim ekleri diğer kelimelerde uyuma girmiştir: ‘âlemge “dünyaya” 2/9; cāngā “cana” 3/1; ismidür “adıdır, isimdir” 3/7, 3/7; şehriğe “şehrine” 6/10; halâyığğa “insanlara” 9/10.

1.2. Düzlük-Yuvarlaklık Uyumu

Eski Türkçeden beri Türk dilinin kollarında gelişme hâlinde olan bir uyumdur (Tekin, 2003, s. 54). Uyum Eski Oğuz Türkçesinde de gelişme evresindedir (Timurtaş 1994, s. 27); ancak Türkiye Türkçesinde sağlam bir duruma gelmiştir (Ergin, 1993, s. 69). Uyumun Çağatay Türkçesinde de gelişmiş olduğu söylenemez (Eckmann, 1988, s. 15). Yalnızca düz ünlülü şekilleri olan ek ve yardımcı ünlüler ile yalnızca yuvarlak şekilleri olan ek ve yardımcı ünlüler bazı kelimelerde uyumun bozulmasına neden

⁵ Vezin ve kafiye hususu konuyla doğrudan ilgili olmadığı için bu yönde bir inceleme yapılmamıştır.

⁶ Bütün gramer özellikleri değil, farklılık gösteren özellikler ele alınmıştır.

olabilmektedir. Yalnızca düz ünlülü şekillerinin olmasından dolayı uyum dışı kalan ekler ve metindeki örnekleri şunlardır:

- **Görülen Geçmiş Zaman 3. Teklik Şahıs Eki (+DI):** boldı “oldu” 8/5; boldıñ “oldun” 7/7; fütüldi “yazıldı” 2/9, 3/5, 3/9; imân keltürdi “iman etti” 2/11; kördi “gördü” 3/4, 4/8, 6/11, 9/10; öltürdi “öldürdü” 2/6; sordı “sordu” 3/6, 7/7; turdı “durdu, yaşadı” 2/6; tuttılar “tuttular, yakaladılar” 5/5; tüştü “düştü” 4/8; yügürdi “koştı” 7/6, 7/13.⁷
- **Ayrılma Hâli Eki (+DIn):** kündin “günden” 5/4.
- **Belirtme Hâli Eki (+nI / +In⁸):** kolın “elini” 8/1; könlümni “gönlümü” 6/5; közin “gözünü” 4/9; kuşını “kuşu” 2/6; yolın “yolunu” 3/10.
- **İyelik 3. Teklik Şahıs Eki:** gülüdür “gülüdür” 3/11; kolıdın “elinden” 7/1; özi “kendisi” 4/11; özini “özünü” 6/1; yüzi “yüzü” 9/12; yüzige “yüzüne” 9/12.
- **Zarf-Fiil Eki (-Ip):** tüşip “düşüp” 6/3.
- **Geniş Zaman Eki (-Ur):** barur “varır, gider” 6/11; barurmız “varırız, gideriz” 5/9; berürmız “veririz” 5/9.
- **Geniş Zaman 2. Teklik Şahıs Eki (-sIn):** bolursın “olursun” 4/6.

Metinde “-Ip / -Up” zarf-fiil ekinin yardımcı ünlüsünün yuvarlak ünlülü şekillerinin de bulunması, yuvarlak ünlülü kelime kök ve gövdelerinde uyumun gerçekleşmesini sağlamıştır: konup “yerleşip” 6/4, 6/4; korkup “korkup” 5/3, 5/3, 5/4; körüp “görüp” 3/6, 7/2, 8/6; ötüpdür “geçmiştir” 3/8; sorup “sorup” 7/13; su bolup “su olup” 6/12; tutup “tutup” 7/1; tüşüp “düşüp” 5/1; urup “vurup” 4/5; yolukup “rastlaşıp, karşılaşıp” 5/4; yörüüp “hareket edip, yürüyüp” 6/10.

1.3. Arapça ve Farsça Alıntı Kelimelerde Uzun Ünlünün Kısalması

Arapça ve Farsça alıntı kelimelerde bulunan uzun ünlüler zamanla uzunluklarını kaybedebilir. Bunda Türkçenin genel olarak uzun ünlüleri kısaltma eğiliminin payı vardır⁹.

Metinde Arapçadan geçen “Tevrat “Tevrat” 2/3” kelimesinin ikinci hecesindeki uzun ünlü kısalmıştır. Kelimenin aslı “Tevrāt”tır. Yine “pi-qarār

⁷ Görülen geçmiş zaman eki sadece bir kelimedede uyuma girmiştir: kördüm “gördüm” 9/11.

⁸ “+In” ekinin ünlüsü iyelik 3. teklik şahıs eki olup belirtme hâli eki bu durumda bazen ‘+n’ olarak gelebilir (Eckmann, 1988, s. 63).

⁹ Yakutça, Halaçça, Türkmen, Gagavuz, Azeri, Yeni Uygur, Kırgız, Balkar Türkçelerinde Nijniy Novgorod Tatar ağzında, Koybalca ve Karagaşçada birincil uzun ünlü bulunmaktadır (Tekin, 1995, s. 38-85). Tarihi Türk lehçelerinde uzun ünlülü kelimeler ve bunlarda görülen ses olayları ile ilgili olarak bk. Özek, 2014, s. 70-161. Ayrıca Türkiye’de Batı Anadolu ağzlarında da uzun ünlüye rastlanmıştır (bk. Korkmaz, 1995, s. 123-127).

‘güçsüz, kuvvetsiz’ 7/7” kelimesindeki Farsça olumsuzluk ön eki olan “bî-” kısalarak “pi-” şekline dönüşmüştür.

1.4. Arapça ve Farsça Alıntı Kelimedeki Kısa Ünlünün Yazıda Gösterilmesi

Metinde Arapçadan Türkçeye geçen “rızâ “rıza 2/6” kelimesindeki kısa ünlünün (ﺍ) ile gösterildiği görülür. Arapça ve Farsça kelimelerdeki kısa ünlüler Arap-Fars imla geleneğinin etkisiyle yazıda gösterilmez. Ancak bu kelimedeki ilk hecede bulunan “ı” ünlüsü yazıda gösterilmiştir:

1.5. e > i

Türkçe kelimelerin ilk hecesinde bulunan “e” ünlüsü tarihî ve modern bazı lehçelerde aşamalı olarak önce “è” ünlüsüne sonunda da “i” ünlüsüne dönüşebilir. Ancak değişim Türk dilinin bütün kollarında aynı hızda ve aynı zaman aralığında gerçekleşmez. Bu nedenle tarihî dönemlerde birbirinden farklı yazımlar meydana gelmiştir. Bazen aynı lehçenin hatta aynı eserin içinde bile ikili yazımlar görülebilmektedir. Orhun Yazıtlarında hem “e” hem de “i”li yazımların görülmesi, sesin daha o dönemde değişim içerisine girdiğini gösterir (Yılmaz Ceylan, 1991, s. 151). Orhun Yazıtlarında kapalı e sesinin kısa ve uzun olmak üzere iki şekli vardır. Kısa olan Azeri ve Türkmen Türkçesinde korunmuş, Yakutça ve Çuvaşçada ise genellikle kısa i sesine dönüşmüştür (Arat, 1987, s. 313; Yılmaz Ceylan, 1991; Tekin, 2003, s. 47; Kocaoğlu, 2003, s. 266-281).

Çağatay Türkçesinde daha çok “i”li yazımlar görülür. Buna bakarak sesin gelişiminin Çağatay Türkçesinde tamamlanmak üzere olduğu söylenebilir. Metinde şu kelimelerde görülür: barur irdi “gidiyordu” 5/3, 6/11; dîdi “dedi” 4/6; dîdiler “dediler” 8/3; dîp “deyip” 3/4, 3/8, 4/3, 5/2 /.../; dîk “gibi” 8/8; igem “Allah’ım” 8/4; ırte “sabah” 9/10; kavlı itmağın “konuşmayı” 4/9; kîce “gece” 9/10, 9/11, 9/11; kîç “geç” 6/8; kîçe “gece” 5/10; kîlür “gelir” 3/1; kîürsen “gelirsin” 7/1; Maḥmūd irdi “Mahmut idi” 3/6; ṭavāf ıtermen “tavaf ederim” 4/3, 5/8; ṭîve “deve” 6/1; tüşüp irdi “düşmüştü” 5/1; yalıñ irdi “yalın idi” 5/1.

Değişimin olmadığı kelimeler şunlardır: berürmiz “veririz” 5/9; erte “sabah” 6/8; hūşıdın ketip “aklı başından gidip, bayılıp” 6/12, 8/7; keldi “geldi” 4/4; keldiler “geldiler” 5/10, 6/1, 8/2; kelip “gelip” 5/5; kelipsin “gelmişsin” 6/7; kelipdür “gelmiştir” 7/9; kelürsin “gelirsin” 5/6, 7/11; ketermen “giderim” 5/7; ketti “gitti” 4/8; eyledi “etti, eyledi” 1/1; berbād eyledi “berbat etti” 2/8; beyān eyledi “açıkladı” 7/8; ḥürmet eyledi “hürmet etti” 8/1 /.../.

1.6. Yuvarlaklaşma

Çağatay Türkçesinde yuvarlaklaşma çeşitli nedenlerle gerçekleşebilmektedir¹⁰. Ancak kelime içindeki yuvarlak ünlülerin ilerleyici ve gerileyici benzeşmeyle yuvarlaklaştığı bilinmektedir. Bu durum genel olarak düzlük-yuvarlaklık uyumu içinde değerlendirilir. Bunun yanı sıra kelime içindeki dudak ünsüzleri de (b, v, f, m, p) yakınındaki düz ünlüleri yuvarlaklaştırabilir. Metindeki “bubamsın ‘babamsın’ 3/10” kelimesinde bu durum açıkça görülmektedir.

1.7. Ünlü Türemesi

Metinde üç kelimedeki ünlü türemesine rastlanmıştır: defne kılp “defnedip” 8/9; olturamış “oturmuş” 9/11, 9/11; şumdaqı < şundaqı “böyle, şöyle” 6/5; vaktede “vakitte” 8/2.

1.8. Dudak Ünsüzünün Değişmesi

Metinde ön, iç ve son seste $b \sim p \sim f$ dudak ünsüzlerinin nöbetleştiği görülür. Esasen bu değişim Çağatay Türkçesinin tipik ünsüz değişimlerindedir (Eckmann, 1988, s. 24). Bunlardan $p > f$ değişimi Türkçenin tarihi ve modern çeşitli lehçelerinde çok fazla rastlanan bir değişim değildir (Demir ve Aydoğdu, 2015, s. 46).

Metindeki $p > f$ örnekleri şunlardır: fütüldi “yazıldı” 2/9, 3/5, 3/9; tofraqdın “topraktan” 1/3.

Metindeki $b > p$ örnekleri şunlardır: pi-qarar “güçsüz, takatsiz” 7/7; pildim “bildim” 3/11; pile “ile” 6/2; pilürmen mi “bilir miyim?” 6/8; pizge “bize” 3/8; pizlerge “bizlere” 8/6; pizlerni “bizleri” 8/5.

Bazı kelimelerde değişim görülmez. Örneğin “birle ‘ile’” edatı ve Farsça “bî-” olumsuzluk ön ekinde “b”li şekillere de rastlanmıştır: ‘azâblar birle “azaplarla” 4/10; cebr birle “zorla” 6/7; cebrî birle “zorla” 7/4; irta birle “sabahleyin” 8/10; qurt birle “kurt ile” 4/9; Resûlü’llâh birle “Allah’ın elçisiyle” 8/11; tıla birle “altın ile” 3/9; bî-tâqat “güçsüz, takatsiz” 6/6.

1.9. İkizleşme

Çağatay Türkçesinde ikizleşme örneklerine daha çok sayı isimlerinde rastlanır (Demir ve Aydoğdu, 2015, s. 49). İncelenen metinde şu kelimelerde ikizleşme görülür: yette “yedi” 6/2; beççe “çocuk” 3/6, 3/7, 39/9, 3/11, 4/2, 4/5, 4/6, 4/8, 5/4, 5/5, 5/6, 5/7 /.../; beççeni “çocuğu” 2/11.

1.10. Ünsüz Düşmesi

Metinde bazı kelimelerde ünsüz düşmesi görülür. “ol” zamirinde “l” düşmesi bulunmaktadır. Bir yerde örneğine rastlanmıştır: U “o” 4/5. “l”

¹⁰ Yuvarlaklaşmanın bütün nedenlerine değinilmeyecektir.

ünsüzünün ünsüz değeri olarak ünlüye yaklaştığı hatta yarı ünlü değerinde olduğu ifade edilmektedir (Karaağaç, 2013, s. 41). Bu nedenle de “l” ünsüzü düşme eğilimindedir¹¹. Ayrıca metindeki “becā eyledi ‘yerine getirdi, uyguladı’ 4/9” örneğinde de “r” düşmesi bulunmaktadır. “r” ünsüzünün Türkçe kelimelerde yeri en zayıf olan ses durumunda olması nedeniyle düşme eğilimi artmaktadır (Ergin, 1993, s. 66). Yine “olma ‘olma’ 6/6, 6/6, 6/7” örneğinde de fiil Batı Türkçesindeki şekliyle “b” ünsüzü olmaksızın kullanıldığı görülür. Fiil Eski Türkçede de “bol-” şeklinde olup (Gabain, 1995, s. 87, 88; Tekin, 2003, s. 98) Kuzey ve Doğu Türkçelerinde bu şekil devam ettirilmiş Batı Türkçesinde ise “b”siz “ol-” şekline dönüşmüştür (Ergin, 1993, s. 365). Bunda Batı Türkçesinin büyük payı vardır.

1.11. Ünsüz Değişimi

Metinde iki çeşit ünsüz değişimine rastlanmıştır. Bunların ilki “n > m” değişimidir ki “şumdaki < şundağ ‘böyle, şöyle’ 6/5” kelimesinde görülür. Diğeri de “ç > c” değişimdir. Bu da “kiçe < kiçe ~ keçe ‘gece’ 9/10” kelimesinde karşımıza çıkar.

1.12. Ünsüz Uyumu

Çağatay Türkçesinde ünsüz uyumu sistemli değildir (Demir ve Aydoğdu, 2015, s. 49). Ancak incelenen metinde çoğunlukla ünsüz uyumunun gerçekleştiği görülür. Şu kelimelerde ünsüz uyumu bulunmaktadır: aktı “aktı” 4/10; ba^hktı “baktı” 4/11; bo^hstı “bıraktı” 4/9; çı^hktı “çıktı” 4/10; kettı “gitti” 4/8; kır^hçaldattı “kımiltattı, hareket ettirdi” 3/5; rasttı “yaptı, düzenledi” 2/7; öttı “geçti” 1/3; yarattı “yarattı” 1/3, 2/8; yettı “ulaştı” 1/4, 6/3, 6/10; yok^htur “yoktur” 8/6. “açdın” acından” 2/6 kelimesinde uyum bulunmamaktadır.

1.13. Zamir n’si

Çağatay Türkçesinin karakteristik özelliklerinden biri zamir n’sinin olmamasıdır. Ancak Batı Türkçesinden etkilenme yoluyla bazı metinlerde zamir n’sine rastlanmaktadır. Metinde şu kelimelerde zamir n’si bulunur: içinde “içinde” 3/6, 7/12; munda “burada” 6/4, 6/7, 6/8. Ancak zamir n’sinin bulunmadığı örnekler daha fazladır: araşida “arasında” 4/1; başida “başında” 9/11; belâşiğâ “belasına” 6/6; hâkhıhda “hakkında” 4/7; kholhda “elinde” 8/8; kholhdhn “elinden” 7/1; yanhıhda “yanında” 8/9; yüzhige “yüzüne” 1/2, 8/12. /.../.

1.14. Bazı Kelimelerin Yazımındaki Farklılıklar

Bazı kelimelerin yazımında farklılıklar tespit edilmiştir. Örneğin “şorma ‘şorma’ 3/8; şorayın ‘sorayım’ 7/11” kelimelerindeki “s” ünsüzü “peltek s (س)” ile yazılmıştır, oysa kelime “sin (س)” ile yazılması gerekirdi. Yine “tavâf ‘tavaf’ 4/3” kelimesinin başındaki “t” ünsüzü “tı (ط) ile

¹¹ “ol” zamirinin “l” ünsüzlü biçimleri metinde daha fazla kullanılmıştır. Bk.; 4/5, 5/8, 5/10, 6/12 /.../.

yazılması gerekirken “te (ت) ile yazılmıştır. Bu farklı imlaların sebebi birinci kelimedede yanlış yazım, ikinci kelimedede ise Türkçe ses sistemine uydurmaya çalışmak olabilir. Örneğin Modern Uygur Türkçesinde Arapça ve Farsça kelimelerin imlaları Uygur Türkçesinin ses yapısına göre düzenlenmiştir. Örneğin *Hâzırkı Zamân Uygur Tiliniñ İzahlık Lugati* adlı eserde (ا) harfi ile başlayan kelime bulunmaz. Bu kelimeler (ت) altına alınmıştır¹².

1.15. İlgi Hâli

Çağatay Türkçesinde ilgi hâli *+nIn* seyrek olarak yuvarlak ünlülerden sonra *+nUn* ekiyle karşılanır (Eckmann, 1988, 57; Bodrogligeti, 2001, 31). Metinde ilgi hâli ekinin Batı Türkçesinden etkilenme yoluyla *+In* şekline de rastlanmıştır: *kitâpın* “kitabın” 2/4.

1.16. Belirtme Hâli

Çağatay Türkçesinde belirtme hâli *+nI*, 3. teklik şahıs iyelik ekinde sonra ise genellikle *+n* ekiyle kurulur (Eckmann, 1988, s. 63, 64; Bodrogligeti, 2001, s. 30). Metinde şu kelimelerde *+n* belirtme hâli eki kullanılmıştır: ‘*arzın* “isteğini” 5/6; *atın* “adını” 6/12; *başın* “başını” 8/1; ‘*ibâdetin* “ibadetini” 2/7¹³; *ķavlı itmağın* “konuşmayı” 4/9; *ķolın* “elini” 8/1; *közün* “gözünü” 4/9; *özün* “kendisini” 3/10; *rengin* “rengini” 5/4; *yolın* “yolunu” 3/10.

“*oynaynı* ‘oynayalım’ 8/3” kelimesinde belirtme hâli eki istek kipi eki üzerine gelmiştir. Bu tarz kullanımlar Çağatay Türkçesinde seyrek görülmekle birlikte şiir dilinde vezin ya da kısaca söyleme amacıyla kullanılabilir.

1.17. Yönelme Hâli

Çağatay Türkçesinde yönelme hâli *+GA / +KA* ekleriyle yapılır (Eckmann, 1988, s. 59). İncelenen metinde Batı Türkçesinin etkisiyle ekin *+A* şekline de rastlanmıştır. Bunlar şunlardır: *büt-pereste* “putpereste” 2/11; *tile* “dile” 3/5; *vaķte* “zamana” 2/9.

1.18. Yön Gösterme

Metinde sadece iki örneğine rastlanmıştır: *iķre* “içine” 6/3; *soñra* “sonra” 2/7, 5/4; *taşķarıda* “dışarıda” 7/10.

1.19. Zarf-Fiil Eki (-bAn)

Çağatay Türkçesinde zarf-fiil eki *-p*, ünlüyle biten kök ve gövdelere doğrudan, ünsüzle bitenlere yardımcı ünlülü *-(I)p / -(U)p* şeklinde gelir. Sadece şiir dilinde olmak üzere ekin *-bAn* şekli de görülebilir (Eckmann,

¹² Bk. *Hâzırkı Zamân Uygur Tiliniñ İzahlık Lugati* (Bugünkü Uygur Dilinin Açıklamalı Sözlüğü), Şincan Halk Neşriyatı, Urumçi, 2011, s. 243-364.

¹³ “‘ibâdetini’ ‘ibadetini’ 2/8”, şekli de vardır.

1988, s. 113, 114). Ünlüyle biten kök ve gövdelere gelen *-p* zarf-fiil ekiyle ilgili örnekler şunlardır: *dip* “deyip” 3/4, 3/8, 4/3, 5/2 /.../; *çağlap* “bağırarak” 6/1; *eylep* “yaparak, ederek” 6/2; *kuçaklap* “kucaklayıp” 7/13; *yığlap* “ağlayarak” 5/6. Ekin *-bAn* şekliyle ilgili örnekler şunlardır: *ançılabañ* “onun gibi” 5/2; *cidd ü cehüd eylebañ* “büyük bir azimle” 3/3; *kâfir bubamsın dibañ* “kâfir babamsın diyerek” 3/10; *yerge urabañ* “yere vurarak, yere koyarak” 7/6.

1.20. *-(I / U)pdUr* Ekiyle Kurulan Şimdiki Zaman

Çağatay Türkçesinde şimdiki zaman, *-A / -y + dUr + şahıs zamirleri* şeklinde kurulur (Eckmann, 1988, s. 136); *-p(dUr) + şahıs zamiri* ise öğrenilen geçmiş zamanı karşılar (Eckmann, 1988, s. 138). Ancak yapı şimdiki zaman teşkilinde de kullanılabilir (Yücel, 2017, s. 378). İncelenen metinde *-pdUr* yapısının şimdiki zaman görevinde kullanıldığı örnekler şunlardır: *mihmāñ eylepdür* “misafirhane eyler” 3/2; *turupdur* “duruyor” 7/10.

1.21. Geniş Zamanın Ekinin Farklı Kullanımı

Çağatay Türkçesinde geniş zaman *-r /-Ar / -Ur* ekleriyle yapılır (Eckmann, 1988, s. 126); ancak aynı ekler sıfat-fiil teşkilinde de kullanılır (Eckmann, 1988, s. 104). Metindeki “oğur başladı ‘okumaya başladı’ 3/3” örneğinde geniş zaman ekiyle çekimlenen “oku-” fiili, yardımcı fiil olan “başla-” fiiline bağlanmıştır.

1.22. Öğrenilen Geçmiş Zamanın Her İki Şeklinin de Kullanımı

Çağatay Türkçesinde Öğrenilen Geçmiş Zaman *-p(dUr) + şahıs zamiri* (Eckmann, 1988, s. 138) ve *-mİş + şahıs zamirleri* (Eckmann, 1988, s. 130) ile karşılır. Metinde her iki biçimin de örnekleri bulunmaktadır: *olturamış* “oturmuş” 8/11; *yetmişem* “ulaşmışım” 6/8; *kelipdür* “gelmiştir” 7/9; *kelipsin* “gelmişsin” 6/7, 7/4.

1.23. Batı Türkçesinden Etkilenme

Çağatay Türkçesi, Türk dili literatüründe Doğu Türkçesi olarak kabul edilip Karahanlı ve Harezmi Türkçelerinin devamı olarak tasnif edilse de Türkistan (=Orta Asya) gibi çok geniş bir sahada kullanıldığı için leksik (= kelime dünyası), fonetik (= ses bilgisi) ve morfolojik (= şekil bilgisi) açıdan birtakım farklılıklar gösterir. Dolayısıyla Çağatay Türkçesiyle yazılmış metinler, yazıldığı bölgenin dil özelliklerinden ve müelliflerin ağız özelliklerinden oldukça etkilenmiştir. Örneğin Oğuz boylarının ağırlıkta olduğu bir coğrafyada yazılan metinler Oğuz ağızlarındaki yapıları içermektedir. Ayrıca özellikle Anadolu’da XIII. yüzyıl başlarında kurularak hızla gelişen Eski Anadolu Türkçesi ve devamındaki Osmanlı Türkçesi de

Çağatay Türkçesi üzerinde etkili olmuştur¹⁴. İncelenen metinde de Osmanlı Türkçesinden ve Oğuz ağızlarından etkilenildiğini gösteren bazı kelimeler ve kullanımlar görülmektedir.

1.23.1. Kelime Düzeyindeki Etkilenme

Metinde kullanılan “körseteyim ‘göstereyim 4/3’” ve “körsetip ‘gösterip 5/8, 7/3’” kelimeleri Batı Türkçesinin karakteristik kelimelerindendir. Kelime bugün Türkiye’de çeşitli bölgelerde kullanılmaktadır. Örneğin Urfa ağızında “görset-, görsted-” biçimindedir (Özçelik, 1997, s. 260).

Yine Eski Türkçede kullanılan “bol- ‘ol-’” fiili (Gabain, 1995, s. 87, 88; Tekin, 2003, s. 98) Kuzey ve Doğu Türkçelerinde “bol-” şeklini korumuş; ancak Oğuz ağızlarına dayanan Batı Türkçesinde, “b” sesinin düşmesiyle “ol-” şekline dönüşmüştür¹⁵. Anadolu sahası metinlerinde de az da olsa “bol-” fiili ve çekimli türevleri kullanılmıştır (Abik, 2014, s. 664-679). Metindeki örnekleri şunlardır: bî-ṭāqat olma “güçsüz kuvvetsiz olma” 6/6; giriftār olma “tutulma, yakalanma” 6/6; intizār olma “bekleme, yol gözleme” 6/7.

1.23.2. Eklerdeki Etkilenme¹⁶

Çağatay Türkçesinde ikinci teklik şahıs emir eki *-GII / -GIn*’dır. Ancak Batı Türkçesinde ek düşer. Metinde de ekin düştüğü kullanımlara rastlanmıştır: bî-ṭāqat olma “güçsüz kuvvetsiz olma” 6/6; giriftār olma “tutulma, yakalanma” 6/6; intizār olma “bekleme, yol gözleme” 6/7.

1.24. Kelime Kadrosu

Çağatay Türkçesi coğrafi yakınlık ve iç içelik nedeniyle Farsçadan daha fazla etkilenmiştir. Bu yüzden Farsça kelimeler ve yapılar daha fazla görülür. Ancak metin türüne göre Arapça kelimelerin oranı da zaman zaman Farsçadan daha fazla olabilmektedir. Örneğin üzerinde çalıştığımız bu metin, dinî bir metin olması nedeniyle Arapça kelimeler diğer alıntı kelimeler içerisinde daha fazla bir yoğunluğa sahiptir. Ayrıca metnin Türkçe bir metin

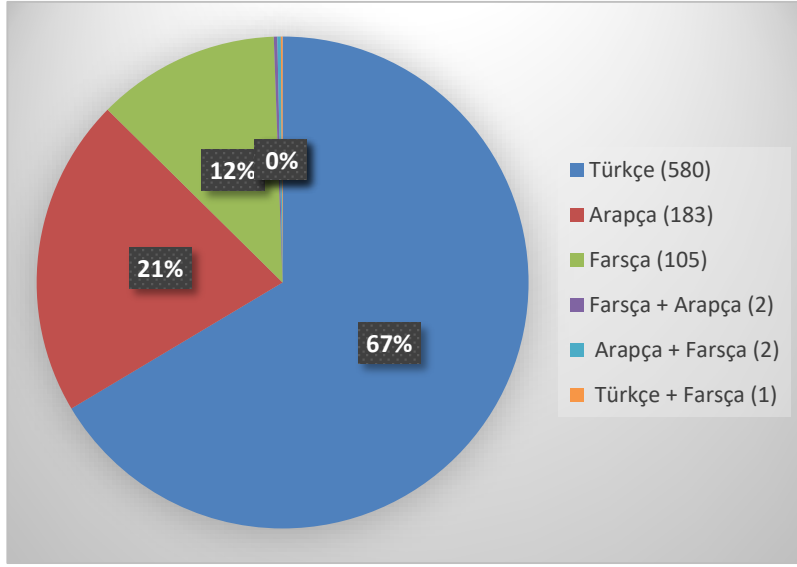
¹⁴ Ayrıntılı bilgi için bk. Kaymaz, 2004, s. 204-210; Hazar, 2011: 31-63.

¹⁵ Kelime Karahanlı Türkçesinde “bol-” (Dilaçar, 2003, s. 104; Üşenmez, 2010, s. 57; Ünlü, 2012, s. 141); Harezm Türkçesinde “bol-” (Eckmann, 2014, s. 74); Kuzey Türkçesi (=Kıpçak) Türkçesi sahası eserlerinden Codex Cumanicus’da “bol-” (Argunşah ve Güner, 2015, s. 444); Kazak Türkçesinde “bol-” (Ercilasun, 1991, s. 660, 661); Kırgız Türkçesinde “bol-” (Ercilasun, 1991, s. 660); Doğu Türkçesi lehçeleri olarak Uygur ve Özbek Türkçelerinde “bol-” (Öztürk, 1997, s. 97); Batı Türkçesi lehçeleri olarak Türkiye Türkçesinde “ol-” (Akalin ve Toparlı vd., 2011, s. 1798, 1799); Türkmen Türkçesinde hem “bol-” (Kara, 2001, s. 162) hem de “ol-” (Kara, 2001, s. 197); Gagavuz Türkçesinde “ol-” (Özkan, 1996, s. 169), Azerbaycan Türkçesinde “ol-” (Ercilasun, 1991, s. 660) şeklindedir.

¹⁶ Çağatay Türkçesinde Batı Türkçesinden etkilenme yoluyla görülen zamir n’si ve yönelme hâli ekiyle ilgili açıklamalar, ilgili bölümlerde yapılmıştır. Zamir n’si için bk. 1.13; yönelme hâli eki için bk. 1.17.

olması nedeniyle tabiidir ki Türkçe kelimelerin oranı toplam kelime sayısı içinde daha fazla olacaktır.

Metinde toplam 871 kelime bulunmaktadır. Bu kelimelerin 580'i Türkçe, 182'si Arapça, 105'i Farsça, 2'si Farsça + Arapça, 2'si Arapça + Farsça ve 1'i Türkçe + Farsçadır. Kelime kadrosu incelenirken birleşik kelimeler ayrı ayrı değerlendirilmiş, Farsça ve Arapça ön ekler ayrı bir kelime gibi düşünülmüştür. Kelimelerin üzerine gelen Türkçe işletme ekleri dikkate alınmamıştır. Aşağıda, metindeki kelimelerin istatistiğini içeren grafik görülmektedir:

Grafik 1: Metindeki kelimelerin dillere göre oranları.

2. ÇEVRIYAZI

Bismi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm¹⁷

[1] ⁽¹⁾ Hāḡ Te'ālā Muḡammed'niñ nūrıdın / On sekiz miñ 'ālemni bünyād eyledi ⁽²⁾ Raḡmetini yağdurup nürdın töküp / Yer yüzige türlük türlük giyāh eyledi ⁽³⁾ Bir sıkım tofrağdın Ādem yarattı / Yüz yigirme miñ peğamber ötti ⁽⁴⁾ Muḡammed Peğamber'niñ nevbet(i) yetti / Nürdın 'ālemni şādumān eyledi [2] ⁽¹⁾ Bu 'ālemge aynıñ ırāğını yağıp / Yulduzlar tüş tüşidin 'ālemge bağıp ⁽²⁾ Güneh işler üçün terāzū itip / 'Adālet işini mizān eyledi ⁽³⁾ Tört kitapın iberdi qudretlik Ḥudā / Tevrat Mūsā İncil 'İsā ⁽⁴⁾ Zebūr'nı Dāvud Furḡān'nı Muştafa / Cümle kitāpın ismini zemān eyledi ⁽⁵⁾ Ol dünyāğa bir kuş keltürdi / Ol kuş bu dünyāda neçend yıl turdı ⁽⁶⁾ Āḡir ol kuşnı açdın öltürdi / Allāh öz ḡükmiğa rızā eyledi ⁽⁷⁾ Andın soñra 'Azāzil'ni 'ālim rāsttı / Neçend yıl Hāḡ'niñ 'ibādetin kıldı ⁽⁸⁾ Menmenlikdin anı şeyṡān yarattı / Kılğan 'ibādetini berbād eyledi ⁽⁹⁾ Neçend vakte Muḡammed'niñ zemānı boldı / Anıñ āğūzı 'ālemge fütüldi ⁽¹⁰⁾ Āvaziñni işitip keldim ḡāyibāne / Seniñ 'aşḡıñ meni kıldı dīvāne ⁽¹¹⁾ Büt-pereste kāfirler imān keltürdi / Bir cehūd beççeni tuğyān eyledi [3] ⁽¹⁾ Köñlini berme yaḡşı yamañğa / Bir kün kilür 'Azrā'il bu şirin cāñğa ⁽²⁾ Bu dünyānı eylepdür bir mihmān-ḡān / Mundağ ādemlerni bin mihmān eyledi ⁽³⁾ Bir kün cehūd eyle ḡāh ki dört ayağı / Cidd ü cehūd eyleban oğur başladı ⁽⁴⁾ Nāḡeh ol resül ismini aniñda kördi / Vāy bu neçük aḡ dip cevelān eyledi ⁽⁵⁾ Derḡāl ol aḡnı kırçaldattı / Anıñ ornığa tile fütüldi ⁽⁶⁾ Tevrat içinde atı Maḡmūd irdi / Bu sırnı beççe körüp ḡayrān eyledi ⁽⁷⁾ Beççe sordı anıñ kim ismidür / Cehūd aydı ol aḡ cādū ismidür ⁽⁸⁾ Anıñ cebri pizge tola ötüpdür / Botam munı şorma, dip fiğān eyledi ⁽⁹⁾ Beççe aydı üç yol kesip taşladıñ / Tıla birle fütüldi körmey taşladıñ ⁽¹⁰⁾ Meger özin şeyṡān yolın başladıñ / Kāfir bubamsın diban feryād eyledi ⁽¹¹⁾ Beççe aydı ol aḡ cennet gülidür / İmdi pildim Hāḡ'niñ yağın kulıdur [4] ⁽¹⁾ Enbiyālar arasında mürsel nepidür / Peğamber -i āḡir zemān eyledi ⁽²⁾ Beççe aydı Medīne sarı kitermen / Yörsem Medīne'ge neççe künde yetermen ⁽³⁾ Barıp ol kişi tavāf itermen / Señe körseteyim bergil dip feryād eyledi ⁽⁴⁾ Şol zemān Cehūd'niñ acıḡı keldi / Ḳol fütünü bağıla kişemdār saldı ⁽⁵⁾ U köp tayaḡlar urup 'azāblar saldı / Ol beççeni bende-i zindān eyledi ⁽⁶⁾ Beççe zindānda yatıp kıldı münācāt / Didı sen bolursın ḡāzi-i münācāt ⁽⁷⁾ Muḡammed'niñ ḡaḡḡıda kıl meni āzād / Anıñ 'aşḡ (1) meni rüsivā eyledi ⁽⁸⁾ Şol zemān beççe uyḡığa ketti / Kördi āsumāndın ferişte tüşti ⁽⁹⁾ Ḳurt birle ḡavl itmağın boştı / Közin açıp şeker becā eyledi ⁽¹⁰⁾ Yüz miñ 'azāblar birle zindāndın çıḡtı / Közleridin deryā deryā yaşı aḡtı ⁽¹¹⁾ Yā Muḡammed dip beççe ḡayrān baḡtı / Meyl-i özi ḡarḡ-ı imān eyledi [5] ⁽¹⁾ Yalıñ irdi anıñ başı ayağı / Tüşüp irdi añe resül firāḡı ⁽²⁾ Bağırlağıp ançılabañ ḡār u firāḡı / Medīne dip yolğa revān eyledi ⁽³⁾ Barur irdi dāyım Hāḡ dergāḡdın ḡorḡup / Barur irdi dāyım düzāḡ otıdın ḡorḡup ⁽⁴⁾ Üç kündin soñra kārvānlar yoluḡup /

¹⁷ "Rahman ve rahim olan Allah'ın adıyla [başlarım]".

Beççe qorqup rengin hazān eyledi ⁽⁵⁾ Kārvānlar oğrı dip tuttılar / Bir neççesi kelip beççeni tuttılar ⁽⁶⁾ Qaydın kelürsin dip suāl kıldılar / Beççe yığlap ‘arzın beyān eyledi ⁽⁷⁾ Beççe aydı Medīne sarı ketermen / Yörsem Medīne’ge neççe künde yetermen ⁽⁸⁾ Barıp ol kişini tavāf itermen / Meñe körsetip bergil dip feryād eyledi ⁽⁹⁾ Kārvānlar aydı birle alıp barurmız / Seni Muḥammed’ge iletip berürmız / Şol zemān beççe şādumān eyledi¹⁸ ⁽¹⁰⁾ Ol kiçe şol arada kızıl kıldılar. / Beççeniñ aldığa ta‘ām alıp keldiler ⁽¹¹⁾ Beççe yemeslik için nālān kıldılar / Beççe yemesmen dip feryād eyledi [6] ⁽¹⁾ Tive alıp keldiler men minmesmen dip yığlap / Fiyāde barmağlıknı öziñi çağlap ⁽²⁾ Kārvānlar pile ol beççe için nāleler eylep / Yördi ol menzil yette ay öttiler ⁽³⁾ Kervānlar pile beççe Medīne’ge yetti / Medīne içre tüşip qarār eyledi ⁽⁴⁾ Beççe aydı qonup munda netermız / Kārvān aydı qonup munda yatarmız ⁽⁵⁾ Beççe aydı Muḥammed’niñ cemālidin mahrūm qalursız / Meniñ köñlümnı şumdağı gümān eyledi ⁽⁶⁾ Kārvān aydı beççe bī-tāqat olma / Ğam-ğussa belāsığa giriftār olma ⁽⁷⁾ Cebr birle kelipsin munda intizār olma / Mundağ naşihatlarıñ beyān eyledi ⁽⁸⁾ Beççe aydı munda yatsam ölürmen mü / Erte kiç yetmişem pilürmen mü ⁽⁹⁾ Muḥammed’niñ cemālini körmey qalurmen mü / Ruḥşat alıp yolğa revān eyledi ⁽¹⁰⁾ Kārvānlardıñ beççe ayrılıp yolğa kirdi / Yörüp beççe Medīne şehriğe yetti ⁽¹¹⁾ Barur irdi beççe bir qulı kördi / Yā Muḥammed dip senā eyledi ⁽¹²⁾ Ol qul Muḥammed’niñ aştın işitip / Yürek su bolup hūşıdın ketip [7] ⁽¹⁾ Ol qul beççeniñ qolıdın tutup / Qaydın kilürsen dip suāl eyledi ⁽²⁾ Ol beççe aydı Muḥammed’ni körmekni izdermen / Sürını ğāyibāne körüp dōst tutarmen ⁽³⁾ Şol kişini peğamber-i hāşdın (tu)darmen / Yār körsetip bergil dip feryād eyledi ⁽⁴⁾ Qul aydı cebrī birle kelipsin ey benī / Muḥammed’ge iletip bereyin seni ⁽⁵⁾ Köñli bolmas ölgenlerin ayğalı / Beççe için sözini yalğan eyledi ⁽⁶⁾ Sen anda turğıl dip qul Medīne’de yügürdi / Baş yerge uraban feryād eyledi ⁽⁷⁾ Şol demde aşhāplar hem çehār-yār / Sordı qul ne boldıñ munça pi-qarār ⁽⁸⁾ Qul aydı sizge ‘aceb ‘arzım bar / Beççeniñ kervānını beyān eyledi ⁽⁹⁾ Yıraq yerdin kelipdür munda bir oğlan / Muḥammed’niñ ‘aşq(t)da çāk-ı giribān ⁽¹⁰⁾ Taşkarıda turupdur zārī pürgerdān / Öñenlerni aytmadım suāl eyledi ⁽¹¹⁾ ‘Alī aydı ol beççeni men köreyin / Qaydın kelürsin dip suāl şorayın ⁽¹²⁾ Ferzendim dip bağrım(ğa) alıp yaqayın / Şol zemān mescid içinde revān eyledi ⁽¹³⁾ Beççeni sorup ‘Alī seri yügürdi / ‘Alī kelip ol beççeni kuçaqlap aldı [8] ⁽¹⁾ Arqa başın uşlap qolın sirledi / ‘İzzet qılıp şol dip hürmet eyledi ⁽²⁾ Ol vaqtede Ḥasan Ḥüseyn keldiler / Beççe qoynığa qol saldılar ⁽³⁾ Kil ey burāder-i dünyā oynaynı didiler / Beççe oynamas dip feryād eyledi ⁽⁴⁾ Botam zāyi‘ qılmas seniñ miñnetiñ / İgem bostānı fidān eyledi ⁽⁵⁾ Üç kün boldı Resūlu’llāh vefāt bolğanı / Cemālidin pizlerni cüdā qılğanı ⁽⁶⁾ Naşib yoqtur pizlerge körüp kitgeli / Muḥammed’niñ ölgenlerin beyān eyledi ⁽⁷⁾ Beççe Muḥammed ölgenlerin işatıp / Yürek su bolup hūşıdın ketip ⁽⁸⁾ Ḥazān dik sarğarıp fiğānlar çıkıp / ‘Alī’niñ qolıda qazā eyledi ⁽⁹⁾ Şol demde şahāplar yığlaşıp /

¹⁸ Metinde tek mısra şeklindedir.

Peğamberimniñ oñ yanında defne kılıp ⁽¹⁰⁾ Ol kice murtažâ yatıp tüş kördi /
İRte birle ħalâyıķğa beyân eyledi ⁽¹¹⁾ Kördüm başıda ğılmānlar olturamış /
Beççe Resūlu'llāh birle özleri olturamış ⁽¹²⁾ Zağferān dik yüzi ğül dik kızıl
imiş / Ğül yüzige māh tābān eyledi

3. TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARMA

“Rahman ve rahim olan Allah’ın adıyla [başlarım]”

[1] ⁽¹⁾ Hak Teâlâ Muhammet’in nurundan / On sekiz bin âlemi yarattı
⁽²⁾ Rahmetini yağdırıp nurunu döküp / Yeryüzünü türlü türlü bitkilerle
donattı ⁽³⁾ Bir avuç topraktan Âdem’i yarattı / [Yeryüzünden] yüz yirmi bin
peygamber geçti ⁽⁴⁾ Muhammet Peygamber’in devri geldi / Dünyayı
nuruyla şad eyledi [2] ⁽¹⁾ Bu dünyaya ayın kandilini yakıp / Yıldızlar her
taraftan dünyaya bakıp ⁽²⁾ Günahlar için terazi yapıp / Adalet işlerini terazi
eyledi ⁽³⁾ Dört kitabı gönderdi kudretli Allah / Tevrat Musa İncil İsa ⁽⁴⁾
Zebur’u Davut Kur’an’ı Mustafa / Bütün kitapları dünyaya gönderdi ⁽⁵⁾ O,
dünyaya bir kuş gönderdi / O kuş dünyada bir müddet yaşadı ⁽⁶⁾ Sonunda o
kuşu acından öldürdü / Allah kendi hükmüne rıza eyledi ⁽⁷⁾ Sonra Azrail’i
âlim yaptı / [Azrail] bir müddet Allah’a ibadet etti ⁽⁸⁾ [Allah], kibrinden
dolayı onu şeytana döndürdü / Yaptığı ibadeti berbat eyledi ⁽⁹⁾ Bir zaman
sonra Muhammed’in devri geldi / Onun sözleri dünyaya yazıldı ⁽¹⁰⁾ Onun
sözlerini işittim gıyaben / Senin aşkın beni etti divane ⁽¹¹⁾ Putperest kâfirler
iman etti / Bir Yahudi çocuğunu coşkun eyledi [3] ⁽¹⁾ Gönlünü kaptırma iyiye
kötüye / Bir gün gelir Azrail bu tatlı cana ⁽²⁾ Bu dünyayı eyler bir
misafirhane / Bunca insanı bin misafir eyledi ⁽³⁾ Bir gün Yahudi çocuğu bir
zaman hararetle / Öyle bir okumaya başladı ki ⁽⁴⁾ İşte Resul’ün ismini orada
gördü / Vay! Bu nasıl bir isimdir diye koşmaya başladı ⁽⁵⁾ Hemen o ismi
söylemeye başladı / Onun gönlüne diline yazıldı ⁽⁶⁾ Tevrat’ta onun adı
Mahmut idi / Bu sırrı çocuk görüp şaşırıldı ⁽⁷⁾ Çocuk sordu bu isim nedir /
Yahudi dedi bu isim büyücü ismidir ⁽⁸⁾ Onun sıkıntısı bize çok dokunur /
Çocuğum bunu sorma deyip ağlamaya başladı ⁽⁹⁾ Çocuk dedi kestirip attın /
Altınla yazılmış görmeden geçtin / ⁽¹⁰⁾ Sen kendini şeytan yoluna verdin /
Kâfir babamsın diye feryat eyledi ⁽¹¹⁾ Çocuk dedi bu isim cennet gülüdür /
Şimdi anladım Allah’ın sevgili kuludur [4] ⁽¹⁾ Nebiler içinde Mürsel nebidir /
Son peygamberi dünyaya gönderdi ⁽²⁾ Çocuk dedi Medine’ye gideceğim /
Yürüyerek Medine’ye kaç günde giderim ⁽³⁾ Gidip onu tavaf edeceğim / Sana
gösterivereyim diye feryat eyledi ⁽⁴⁾ O an Yahudi çok üzüldü / Elini ayağımı
zincire vurdu ⁽⁵⁾ Çok dövüp eziyetler etti / O çocuğu zindanda köle eyledi / ⁽⁶⁾
Çocuk zindanda yalvarıp yakardı / Dedi sen benim feryadımı duy kabul et ⁽⁷⁾
Muhammet’in hürmetine beni azat et / Onun aşkı beni rüsva eyledi ⁽⁸⁾ Bir
zaman çocuk uykuya daldı / Gördü gökten bir melek indi / ⁽⁹⁾ Kurt ile
konuşmayı bıraktı / Gözünü açıp şeker istedi ⁽¹⁰⁾ Yüz bin azap ile zindandan
çıktı / Gözlerinden denizler kadar yaşı aktı ⁽¹¹⁾ Ey Muhammet diyerek çocuk
hayranlıkla baktı / Kendi iradesiyle imana gark oldu [5] ⁽¹⁾ Başında ayağında

hiçbir şey yoktu / Düşmüştü ona Resul ayrılığının acısı ⁽²⁾ Seng-hâr kuşu gibi dikenin ayrılığı / Medine diyerek yola çıkıp gitti ⁽³⁾ Gidiyordu daima Allah'tan korkarak / Gidiyordu daima Cehennemden korkarak ⁽⁴⁾ Üç gün sonra kervanlarla karşılaşp / Çocuk korkup beti benzi attı ⁽⁵⁾ Kervanlar hırsızdır diyerek yakaladılar / Birileri gelip çocuğu tuttular ⁽⁶⁾ Nereden geliyorsun diyerek soru sordular / Çocuk ağlayarak kendini beyan eyledi ⁽⁷⁾ Çocuk dedi Medine'ye gidiyorum / Böyle Medine'ye kaç günde varırım ⁽⁸⁾ Varıp onu tavaf edeceğim / Bana gösteriver diyerek feryat eyledi / ⁽⁹⁾ Kervanlar dedi seni alıp gidelim / Seni Muhammet'e götürüp verelim / O an çocuk sevindi¹⁹ ⁽¹⁰⁾ O gece orada içki sofrası hazırladılar / Çocuğun önüne yemek alıp geldiler ⁽¹¹⁾ Çocuk yemediği için üzüldüler / Çocuk yemem diye feryat eyledi [6] ⁽¹⁾ Deve alıp geldiler ben binmem diye ağlayarak / Yürüyerek gideceğim diye bağırarak ⁽²⁾ Kervanlar o çocuk için inleyerek / Vardılar oraya yedi ay yürüyerek ⁽³⁾ Kervanlarla birlikte çocuk Medine'ye vardı / Medine'de durup konakladı ⁽⁴⁾ Çocuk dedi burada neden durduk / Kervan dedi burada yatacağız ⁽⁵⁾ Çocuk dedi Muhammet'in cemalinden mahrum kalıyorsunuz / Benim gönlümü böylece şüpheye düşürdü ⁽⁶⁾ Kervan dedi çocuk sen üzülme / Gam keder belasına tutulma ⁽⁷⁾ Zorluk içinde gelmişsin şimdi beddua etme / Böyle nasihatleri beyan eyledi ⁽⁸⁾ Çocuk dedi burada yatsam ölür müyüm / Er geç [oraya] ulaşmışım biliyor muyum ⁽⁹⁾ Muhammet'in cemalini görmeden kalır mıyım İzin isteyip yola koyuldu ⁽¹⁰⁾ Çocuk kervanlardan ayrılıp yola çıktı / Yürüyüp Medine'ye ulaştı ⁽¹¹⁾ Yürürken çocuk bir köle gördü / Ey Muhammet diye sena eyledi ⁽¹²⁾ O köle Muhammet'in adını işitip / Yüreği geçti bayıldı [7] ⁽¹⁾ O köle çocuğun kolundan tutup / Nereden geliyorsun diye sordu ⁽²⁾ Çocuk dedi Muhammet'i görmek istiyorum / Suretini gıyabında görüp dost oldum ⁽³⁾ Onu has peygamber görüyorum / Yardım et gösteriver diye feryat eyledi ⁽⁴⁾ Köle dedi zorluk içinde gelmişsin ey çocuk / Muhammed'e götürüp vereyim seni ⁽⁵⁾ Gönlü yoktur öldüğünü söylemeye / Çocuk için yalan söyledi ⁽⁶⁾ Sen burada dur deyip Medine'ye koştu / Başını yere vurup feryat eyledi ⁽⁷⁾ O an ashap ve çehar-yâr²⁰ / Sordu ey köle bu kadar üzülecek kadar ne oldu ⁽⁸⁾ Köle dedi size garip bir maruzatım var / Çocuğun kervanını beyan eyledi ⁽⁹⁾ Uzaklardan gelmiştir buraya bir oğlan / Muhammet'in aşkıyla Per perişan ⁽¹⁰⁾ Dışarıda bekliyor ağlayıp inleyerek / Sonrasını demeden sual eyledi ⁽¹¹⁾ Ali dedi o çocuğu ben göreyim / Nereden geliyorsun diye ona sorayım ⁽¹²⁾ Çocuğum deyip bağrıma alıp basayım / O an mescitten hızla çıkıp ⁽¹³⁾ Çocuğu sorup Ali hızlı yürüdü / Ali gelip o çocuğu kucağına aldı [8] ⁽¹⁾ Başının arkasını okşayıp sevdi / İzzet ikram ile hürmet gösterdi ⁽²⁾ O an oraya Hasan ve Hüseyin geldiler / Çocuğun boynuna sarıldılar ⁽³⁾ Gel ey dünya kardeşim oynayalım dediler / Çocuk oynamayınca feryat eylediler ⁽⁴⁾ Çocuğum boşa gitmez senin çektiğin çile / Allah'ım bahçeyi bağ eyledi ⁽⁵⁾ Üç gün oldu

¹⁹ Metinde tek mısra şeklindedir.

²⁰ Dört halife.

Resulullah'ın vefatı / Cemalinden bizleri ayrı bıraktı ⁽⁶⁾ Nasip yoktur bizlere
görüp gitmeye / Muhammet'in vefatını beyan eyledi ⁽⁷⁾ Çocuk
Muhammed'in öldüğünü duyunca / Yüreği geçti bayıldı ⁽⁸⁾ Güz yaprağı gibi
sarıp feryat etti / Ali'nin kollarında vefat eyledi ⁽⁹⁾ O an ashap ağlaşıp /
Peygamber'in sağ yanında defnettiler ⁽¹⁰⁾ O gece Ali rüya gördü / Sabahleyin
insanlara beyan eyledi ⁽¹¹⁾ Gördüm başında gılmanlar oturmuş / Çocuk
Resulullah ile birlikte oturmuş ⁽¹²⁾ Safran gibi yüzü gül gibi kızarmış / Gül
yüzünü ay aydınlatmış

4. SONUÇ

Anadolu ve Orta Asya sahasının önemli edebî türlerinden biri de kısâs-ı enbiyalardır. Gerek Anadolu'da gelişen Eski Anadolu Türkçesi ve devamındaki Osmanlı Türkçesinde gerekse Orta Asya'da XV. yüzyıl başlarından XX. yüzyıla kadar bütün Orta Asya Türklüğünün yazı ve edebiyat dili hâline gelen Çağatay Türkçesinde kısâs-ı enbiyâ türünde pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerden biri de Berlin Devlet Kütüphanesi *Chagataische Sammelhandschrift* “Çağatayca Toplu El Yazmaları” adıyla kayıtlı el yazması nüshasının içinde başlıksız olarak bulunan manzum eserdir. Eserin, kâğıdın türü ve metnin dil özellikleri dikkate alındığında XVIII. yüzyıl sonlarında yazıya geçirildiği söylenebilir. Eser yazmanın 58. ila 65. sayfaları arasındadır. Eserin müellifi hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır.

Eserin dil özelliklerine bakıldığında Batı Türkçesinden oldukça fazla etkilenildiği görülür. Özellikle zamir n'sinin bulunması, yönelme hâl ekinin +A şeklinde gelmesi, “bol-” fiilinin yanı sıra “ol-” fiilinin de bulunması bu durumun açık göstergesidir.

Metinde Türkçe kelimeler ağırlıktadır. Alıntı kelimelerde ise Farsçanın diğerlerine göre daha fazla kullanıldığı görülür. Bunda Çağatay Türkçesinin kullanıldığı coğrafyanın Fars coğrafyasıyla iç içe olmasının payı büyüktür.

Eserin Çağatay Türkçesinin son döneminde yazıya geçirildiği düşünülmektedir. Türk dilinin tarihî ve modern lehçeleriyle yazılan metinlerin incelenmesi, yazı çevrimlerinin ve dil aktarımlarının yapılması, dil özelliklerinin tespit edilmesi, Türklük bilimi çalışmaları için büyük önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Abik, A. D. (2014). Anadolu Türkçesi Metinlerinde ‘bolay ki’ Sözü Üzerine. *Discussions on Turkology, Questions and Developments of Modern Turkology Studies*, Warsaw.
- Akalın, Ş. H., Toparlı, R. vd. (2011). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____. (2005). *Yazım Kılavuzu*. 24. Baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R. R. (1987). Türkçe Metinlerde Kapalı e/i Meselesine Dair. *Makaleler I*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Argunşah, M. ve Güner, G. (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Avcı, Y. (1997). Özbek Türkçesinde Ünlü Uyumlarına Dair. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Güz, 4, 166 - 172.
- Berbercan, M. T. (2011). Buğra Tezkiresinden Parçalar (Transkripsiyon - Dil Özellikleri Üzerine Üzerine Bazı Açıklamalar-Tercüme. *International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 6/4, Fall, 431-455.
- Berdak, Y. ve Tulum, M. M. (1994). *Sözlük – Özbekistan Türkçesi – Türkiye Türkçesi, Türkiye Türkçesi – Özbekistan Türkçesi*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Bodroglıgeti, A. J. E. (2001). *A Grammar of Chagatay*. Muenchen: Lincom Europa, Languages of the World/Materials 155.
- Demir, N. ve Aydoğdu, Ö. (2015). *Oğuzname (Kazan Nüshası)*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Devellioğlu, F. (1997). *Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lugat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Dilâçar, A. (2003). *Kutadgu Bilig İncelemesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Doğan, A. (2011). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Eckmann, J. (1988). *Çağatayca El Kitabı* (1. Baskı). (G. Karaağaç, Çev.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- _____. (2003). *Harezmi Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar*. (2. Baskı). (O. F. Sertkaya, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Eckmann, J. (2014). *Nehcü'l-Ferâdis, Uştmahlarning Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu), Mahmûd Bin Ali*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Eraslan, K. (1970). Doğu Türkçesinde Ek Uyumsuzluğuna Dair. *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 18, 113-124.
- Ercilasun, A. B. vd. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ergin, M. (1993). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım / Yayım / Tanıtım.
- Gabain, A. V. (1995). *Eski Türkçenin Grameri*. (2. Baskı). (M. Akalın, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hazar, M. (2011). *Çağatay Türkçesinde Oğuzca Özellikler ve Benzerlikler*. *International Journal of Social Science*, Volume 4, Issue 1, 31-63.
- Kara, M. (2001). *Türkmençe (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)*. Ankara: Akçağ Yayınları

Ümit Eker

Çağatay Türkçesiyle Yazılmış Bir Kısâs-ı Enbiyâ Nüshası (Dil İncelemesi – Çevriyazı – Türkiye Türkçesine Aktarma)
A Copy of Kısâs-ı Enbia Written in Chagatai Turkish (Language Analysis - Transcription - Transfer to Turkey's
Turkish)

- Karaağaç, G. (2013). *Türkçenin Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kanar, M. (2000). *Farsça – Türkçe Sözlük*, İstanbul: Deniz Kitabevi.
- _____. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kaymaz, Z. (2004). Çağatay Türkçesinde Oğuzca Unsurlar Üzerine. *Amancolovskie Çiteniya, Kazakistan/Öskemen*, 7-8 Ekim 2004: 204-210
- Kocaoğlu, T. (2003). Tarihi Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı é/i Meselesi. *Türk Kültürü*, 483-484, 266-281.
- Korkmaz, Z. (1995). Batı Anadolu Ağzlarında Aslı Ünlü Uzunlukları Hakkında. *Türk Dili Üzerine Araştırmalar, II*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Mutçalı, S. (2014). *Arapça - Türkçe Sözlük*. İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- Necip, E. N. (1995). *Yeni Uygur Türkçesi Sözlüğü* (1. Baskı). (İ. Kurban, Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özçelik, S. (1997). *Urfa Merkez Ağzı (İnceleme, Metinler, Sözlük)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Özek, F. (2014). *Tarihî Türk Lehçelerinde Ünlüler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Özkan, N. (1996). *Gagavuz Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Öztürk, M. (1995). *Farsça Dilbilgisi*. Ankara: Murat Kitapevi Yayınları.
- Öztürk, R. (1997). *Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Sami, Ş. (1989). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Steingass, F. J. (2005). *A Comprehensive Persian – English Dictionary*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tekin, T. (1995). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- _____. (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Sanat Kitabevi Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1994). *Eski Türkiye Türkçesi, XV. Yüzyıl, Gramer – Metin – Sözlük*. İstanbul: Enderun Yayınları.
- Ünlü, S. (2012). *Karahanlı Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- _____. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- Üşenmez, E. (2010). *Karahanlı Türkçesinin Sözlüğü*. İstanbul: Doğu Kitabevi.
- Üşenmez, E., Boltabayev, S., vd. (2016). *Özbekçe Türkçe Sözlük*. İstanbul: Türk Dünyası Vakfı.
- Yakub, A., Geyurani, G., vd. (2011). *Hazırkı Zamân Uygur Tilining İzahlık Lugati*. Urumçi: Milletler Neşriyatı.
- Yılmaz Ceylan, E. (1991). Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü” *Türk Dilleri Araştırmaları*. 151-156.
- Yücel, B. (2017). Çağatay Türkçesinde -öp Ekli Şimdiki Zaman Çekimi Üzerine. *Prof. Dr. Nuri Yüce Armağanı* (1. Baskı) içinde (374-391). Ankara: Günce Yayınları.